

Menzilnâmeler Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi

Özge Eda Kaya*

Öz

Devletler idari, ekonomik ve askerî açıdan kontrollerini kolaylaştırmak adına hakimiyetleri altında bulunan topraklarda sistematik yol ağları oluşturmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrol ettiği topraklar düşünülünce, imparatorluk içerisinde sistematik yol ağlarının oluşturulması bir zaruret haline gelmiştir. Bu minvalde Anadolu ve Rumeli yol ağlarında sağ, orta ve sol kollar olmak üzere toplam altı adet ana yol oluşturulmuştur. Zaman içerisinde ihtiyaca yönelik olarak ana yollara bağlı tali yollar meydana gelmiştir. Merkezin taşra ile olan irtibatı ve resmî haberleşmesi ana ve tali yollar üzerinden XIX. yüzyıla kadar; ulak hükmü, menzilhane sistemi, in'am hükmü, kiracıbaşılık ve posta teşkilatı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde hem yolların güvenliğinin sağlanması hem de yolcuların konaklama, yeme, içme gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması için menziller inşa edilmiştir. Menziller; hac menzilleri, askerî menziller ve devlet görevlilerinin-ulakların kullandığı menziller olarak temelde üçe ayrılmaktadır. Bu menziller işleyiş bakımından benzer özelliklere sahip olsalar da coğrafi konum, mimari özellik gibi konularda birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Menzillerle ilgili bilgilere resmî belgelerin yanı sıra, menzilnâmeler üzerinden ulaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren kullanıldığı düşünülen yol ağlarının organizasyonunu sağlayan menziller ile ilgili bu döneme kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bu nedenle bu çalışmada öncelikle Osmanlı'da bulunan Anadolu ve Rumeli yol ağlarından kısaca bahsedilecektir. Daha sonra ise menzilnâme literatüründe yapılmış olan çalışmalar; askerî menzilnâmeler, hac menzilnâmeleri, devlet görevlilerinin-ulakların kullandığı menziller ve menzilleri mimari olarak inceleyen çalışmalar olarak dört ana başlık altında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Yol Ağları, Menzil, Menzilnâme, Hac Menzilleri, Askerî Menziller.

* Doktorant, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, ozgedakaya@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1489-6218. Makaleyi okuyup değerli görüşlerini benimle paylaşan Doç. Dr. Yunus Uğur'a, kaynak desteği sağlayan Dr. Öğr. Üyesi İlhami Danış'a, makale yazım aşamasında iş yükümü hafifleten değerli çalışma arkadaşım Ayşe Kandemir Öztürk'e, görüşleri ile makalenin ikmaline önemli katkı sağlayan hakemlere ve TALİD yayım ekibine teşekkür ederim.

A Short Literature Review on Menzîlnâmes

Özge Eda Kaya

Abstract

States have created systemic road networks in the lands under their control in order to strengthen transportation and facilitate their control. In the Ottoman Empire, roads are mainly divided into three as right, middle and left paths in Anatolia and Rumelia. In the Ottoman Empire, the center's contact and official communication with the countryside was carried out through various structures in different periods of the reign through main and secondary roads. These structures listed until the XIX. century as ulak hükmü, system of menzilhane, in'am hükmü, kiracıbaşılık and postal organization. We can obtain informations about the menzils from the official documents, and also menzîlnâmes are another sources that give information about menzils, settlements and roads. In this study, first of all, the Anatolian and Rumelian road networks in the Ottoman Empire will be briefly analyzed. Then, the studies in the menzîlnâme literature will be examined under four main headings as military menzîlnâmes, pilgrimage menzîlnâmes, menzîlnâmes that the states officials-ulaks used and studies that examine the menzils as an architecturally.

Keywords: Ottoman road systems, Menzil, Menzîlnâme, Hıj Menzîlnâmes, Military Menzîlnâmes.

Tarihin her döneminde ulaşım sistemleri hem idari, hem ekonomik hem de askerî açıdan devletler tarafından oldukça önemsenmiştir. Devletler ulaşımı kuvvetlendirmek ve kontrollerini kolaylaştırmak adına hakimiyetleri altında bulunan topraklarda sistematik yol ağları oluşturmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yollar, Anadolu'da ve Rumeli'de esas olarak sağ, orta ve sol kol olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Zaman içerisinde ihtiyaca yönelik olarak ana yollara bağlı ikinci derecede tali yollar meydana gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezin taşra ile olan irtibatı ve resmî haberleşmesi ana ve tali yollar vasıtasıyla hükümdarlığın farklı dönemlerinde çeşitli yapılar üzerinden gerçekleştirilmiştir. XIX. yüzyıla kadar bu yapılanmalar; ulak hükmü, menzilhane sistemi, in'am hükmü, kiracıbaşılık ve posta teşkilatı olarak sıralanmaktadır. Bahse konu olan yollarla ilgili bilgileri resmî belgelerden elde edebildiğimiz gibi; yerleşim yerleri ve yollar hakkında malumat veren menzilnâmelerden de elde edebiliriz.¹ Menzilnâmeler, yapılan yolculuklarda yerleşim yerleri arasında konaklama, yeme, içme gibi birçok temel ihtiyacın karşılanması amacıyla yapılan menziller hakkında bilgiler içermektedirler.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren kullanıldığı düşünülen yol ağlarının organizasyonunu sağlayan menziller ile ilgili bu döneme kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bu nedenle bu çalışmada öncelikle Osmanlı'da bulunan Anadolu ve Rumeli yol ağlarından kısaca bahsedilecektir. Daha sonra ise menzilnâme literatüründe yapılmış olan çalışmalar; askerî menzilnâmeler, hac menzilnâmeleri, devlet görevlilerinin-ulakların kullandığı menziller ve menzilleri mimari olarak inceleyen çalışmalar olarak dört ana başlık altında incelenecektir.

I. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yol Ağları

Osmanlı İmparatorluğu, hakimiyet sürdüğü topraklarda kendinden önceki medeniyetlerin coğrafi ve kültürel mirasları üzerinde yeniden bir yapılanmaya gitmiştir. Davut Hut'un "İstanbul Haberleşme Tarihi" makalesinde de belirttiği gibi, İstanbul'un fethedilmesiyle beraber, Bizans döneminden kalan ve İstanbul'un merkezde yer aldığı ulaşım ve haberleşme sistemleri de yeniden oluşturulmuştur.² Ümit Ekin de "Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na Karayolu Ulaşımını ve Nakliyatı Etkileyen Faktörler (1500-1800)" isimli makalesinde aynı Hut gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun Romalılar, Araplar ve Selçuklular gibi birçok devletin

1 İzzet Sak ve Cemal Çetin, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 16, s. 179-221.

2 Davut Hut, "İstanbul Haberleşme Tarihi", *Antik Çağ dan XXI Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul: İSAM-İBB Kültür A.Ş., 2015, s. 536-559.

kurulup yıkıldığı topraklar üzerinde kurulduğunu belirterek hem Anadolu'da hem de Rumeli'de arazinin morfolojisine göre oluşan yolların, uzun bir süreç içinde en uygun yol güzergahı olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir.³ Mahmut Yaşar Ertaş'da "Savaşlarla Şekillenen Yollar: Osmanlı Devleti'nde Yol Sistemi" isimli makalesinde orta çağ ve erken modern dönemlerde yol güzergahlarını önemli ölçüde arazi şartlarının belirlediğini ifade etmektedir.⁴ Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı* başlıklı kitabında; Osmanlı yol ağlarına farklı bir yaklaşım sunmaktadır. Taeschner kitabında; Anadolu'da en azından XVII. yüzyıla kadar yan yana var olan iki farklı yol sisteminden söz etmektedir. Bunlar; daha eski sistemi temsil eden ordu yolları ve daha yeni sistemi temsil eden kervan yollarıdır. Bu iki tabakanın farklı oluşum ve muhafaza süreçlerinden geçtiğini ifade eden Taeschner bu güzergahların, Osmanlı İmparatorluğu'nda da aktif tutulmaya çalışılarak, onarımlarının gerçekleştirildiğini belirtmektedir.⁵

Cengiz Orhonlu *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar* kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nda ulaşım ağlarının meydana geliş ve işleyişinin; derbencilik, köprücülük, gemicilik ve kaldırımcılık gibi hizmet grupları sayesinde mümkün olduğunu belirtmiştir. Adı geçen gruplar, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yol bakımı, onarımı gibi konulardan sorumludurlar. İstanbul'un fethedilmesiyle beraber bu gruplar, önceki dönemden kalan yollara ek olarak, yeni yolların inşasından da sorumlu tutulmuştur. Osmanlı döneminde Bizans ve Selçuklulardan devralınan ulaşım teknolojisinde neredeyse XIX. yüzyıla kadar büyük bir değişiklik yapılmadan aynı şekilde devam etmiştir. Ancak yine de halihazırda mevcut olan yollar onararak, ihtiyaç duyulan yerlere yeni yollar ve köprüler eklenmiştir.⁶

Yusuf Halaçoğlu'nun *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)* isimli kitabında aktardığı gibi "...Eyaletler ahval ve mu'amelatı ile serhadlerde sair devletlerden edinilen bilgileri devlete bildirmek ve hükümetin emirlerini yerlerine ulaştırmak için Rumeli ve Anadolu'nun sağ, sol ve orta kol..." yollarını kullanmaktaydı.⁷ Yani; Osmanlı İmparatorluğu'nda ulak-menzil sistemi adı altında gerçekleştirilen haberleşme, Anadolu ve Rumeli yönlerine giden sağ, orta ve sol kollar olmak üzere toplam altı yol üzerinden sağlanmaktaydı. Bu ana yollara

3 Ümit Ekin, "Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Karayolu Ulaşımını ve Nakliyatı Etkileyen Faktörler (1500-1800)", *Bellekten*, 2017, c. 81, s. 387-418.

4 Mahmut Yaşar Ertaş, "Savaşlarla Şekillenen Yollar: Osmanlı Devleti'nde Yol Sistemi", *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, 2011, s. 625-652.

5 Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, 2010, s. 103-108.

6 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, 1984, s. 27-31.

7 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İstanbul: İlgü Kültür Sanat, 2015, s. 43.

ek olarak zaman içerisinde ihtiyaca yönelik yardımcı; tali yollar oluşturulmuş olsa da ağırlıklı olarak ulaşım ve haberleşme söz konusu altı ana yol üzerinden gerçekleşmekteydi.

II. Anadolu ve Rumeli Yol Ağları

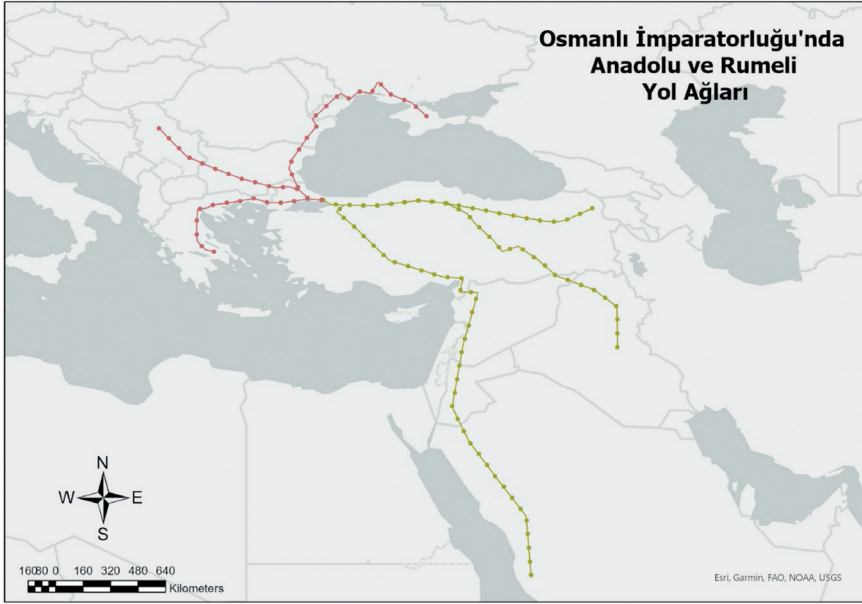
Anadolu ve Rumeli kavramları muhtelif dönemlerde farklı bölgeleri tanımlamak için kullanılmışlardır. Orhan Kılıç'ın söylemiyle Osmanlı öncesi dönemde Anadolu kelimesi bir eyaleti tanımlarken, XVI. yüzyıldan itibaren boğazların doğusunda ve güneyinde yani Asya ve Afrika tarafında kalan Osmanlı toprakları Anadolu olarak adlandırılmıştır.⁸ Bu tanıma bakarak Rumeli bölgesinin ise boğazların batısında Avrupa tarafında kalan kısmı kapsadığı söylenebilir. Zira menzil defterlerine göre Osmanlı İmparatorluğu, XVI. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki ayrı idari birim olarak kabul edilmiştir.⁹ Söz konusu bölgelerin isimlendirilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun her birimini olduğu gibi yol sistemlerini de etkilemiştir. Bu nedenle yol ağlarından bahsederken bir önceki bölümde olduğu gibi Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki ana bölge üzerinden ayırım yapılmaktadır. Bu bölgeleri kapsayan yol ağları hakkında siciller, ahkâm defterleri gibi kaynakların yanı sıra menzilnâmelerden de bilgiler edinilmektedir. Özellikle hac menzilnâmeleri Anadolu yol ağları ile ilgili oldukça kapsamlı bilgiler içermektedir. Ancak Rumeli yol ağları ile ilgili elde olan kaynak sayısı Anadolu yol ağlarıyla ilgili mevcut kaynağa göre görece daha azdır. Bunun sebebi, Rumeli bölgesine yapılacak yolculuğun savaş gibi belirleyici bir sebebi olması olabileceği gibi, "Rumeli" olarak kabul ettiğimiz alanın imparatorluğun "Anadolu" olarak kabul ettiğimiz alanına göre daha küçük bir yüzölçümüne sahip olması da olabilir. İlerleyen bölümlerde Anadolu yol ağları ile ilgili menzilnâmeler kullanılarak hazırlanan çalışmalardan bahsedileceği için bu kısımda Rumeli yol ağları ile ilgili menzilnâme literatürüne kısa bir bakış atılacaktır.

Görsel 1'den izlenebileceği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda yol ağları Anadolu ve Rumeli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu iki ana ağ ise kendi içlerinde sağ, orta ve sol kol olmak üzere üçe ayrılmaktadır. M. Hanefi Bostan'ın "Osmanlı Devleti'nde Yol ve Haberleşme Sistemi" isimli makalesinde açıkladığı üzere Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yol sistemleri yalnızca kara yolu ile kalmayıp aynı zamanda deniz yoluyla da gerçekleşmektedir.¹⁰ Fakat makalenin ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere menzilnâme çalışmaları ağırlıklı olarak kara yolları üzerinden gerçekleşen seyahatleri konu edinmektedirler. Bu nedenle menzilnâmeleri daha iyi anlamak için kara yollarının rotalarını açıklamak isabetli olacaktır.

8 Orhan Kılıç, *18.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tevcihati*, 1997, s. 52.

9 Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak*, Hikmet Yayınevi, 2013, s. 90.

10 M. Hanefi Bostan, "Osmanlı Devleti'nde Yol ve Haberleşme Sistemi", *Türk Dünyası Araştırma Dergisi*, sy. 82, 1993, s. 63-67.

Görsel 1: Osmanlı İmparatorluğu'nda Anadolu ve Rumeli Yol Ağları

1. **Anadolu Sağ Kol Güzergahı:** “Hac yolu”, “Ulu yol” olarak da bilinen Üsküdar’dan başlayarak Gebze, Eskişehir, Konya, Adana ve Antakya yolu ile Halep ve Şam güzergahlarını takip eden güzergahtır. Bostan aynı makalesinde Üsküdar ve Halep menzilleri arasınının 247 saatlik bir mesafede olduğunu belirtmektedir.¹¹
2. **Anadolu Orta Kol Güzergahı:** Üsküdar, Gebze, İzmit, Bolu, Tosya, Merzifon, Tokat, Sivas, Hasan Çelebi, Malatya, Harput, Diyarbakır, Nusaybin, Musul ve Kerkük güzergahını takip eden Bağdat-Basra yoludur. Bağdat menzili ise Üsküdar menziline 445 saatlik mesafedir.
3. **Anadolu Sol Kol Güzergahı:** İstanbul-Erzurum arasındaki güzergahı takip eden Anadolu sol kol rotası, Merzifon’dan Kars’a ve oradan da Tebriz’e ulaşmaktadır.
4. **Rumeli Sağ Kol Güzergahı:** İstanbul’dan Kırım’a uzanan güzergahta Vize-Kırkkilise, Karasu, Babadağı, İshakçı, Akirman yolu ile Özi menzilleri mevcuttur.
5. **Rumeli Orta Kol Güzergahı:** İstanbul’dan başlayarak Silivri, Edirne, Filibe, Sofya, Niş ve Yogradim üzerinden Belgrad’a uzanmaktadır. İstanbul’dan yola çıkan yolcular Belgrad’a yaklaşık olarak 173 saatte varmaktadır.¹²

11 Bostan, “Osmanlı Devleti’nde Yol ve Haberleşme Sistemi”, s. 65.

12 Bostan, “Osmanlı Devleti’nde Yol ve Haberleşme Sistemi”, s. 65.

6. **Rumeli Sol Kol Güzergahı:** İstanbul ve Gördüs arasındaki rotayı kapsayan Rumeli sol kol güzergahı, İstanbul, Tekirdağ, Malkara, Firecik, Dimetoka, Gümülcine, Pravişte, Lankaza, Yenişehir, İzdin, İstefe ve Eğriboz menzillerini takip ederek Gördüs'e yaklaşık olarak 194 saatlik bir mesafeyi kapsamaktadır.¹³

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde askerî, idari, ekonomik ve dinî yolculukların güvenli bir şekilde tamamlanması ve yolcuların ihtiyaçlarının giderilmesi, zikredilen güzergahların denetlenmesi için menzil gibi çeşitli organizasyonlara ihtiyaç duyulmuştur.

Sema Altunan'ın "XVIII. yy'da Silistre Eyaletinde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri" isimli makalesinde belirttiği üzere; Rumeli'de menziller Romalıların yaptırdığı ve Bizanslıların da kullandığı üç ana yol üzerine kurulmuştur.¹⁴ Sol kol (Via Egnatia), orta kol (Via Militaris) ve sağ kol (Kırım-Karadeniz Ticaret Yolu) olmak üzere üç farklı güzergaha ayrılan Rumeli yol ağları ile ilgili yakın zamanda yapılan birkaç çalışma bulunmaktadır. Bunlar genelde askerî amaçla hazırlanmış olan menzilnâmeler üzerinden yazılmış çalışmalardır. Örneğin, Halil Batur "Seyyid İbrahim Hanif'in Rumeli Menzilnâmesi" isimli makalesinde, III.Selim dönemi şairlerinden olan Seyyid İbrahim Hanif'in saltanat değişikliğini bildirme vecibesıyla gittiği Rumeli seyahatini konu alan *Nakd-i Gayret-i Hanif* isimli eserini inceleyerek Rumeli menzilleri hakkında bilgi vermektedir. Bu makalede müellif tarafından, Rumeli sol kol hattı üzerinde olan Silivri, Tekirdağ, Gelibolu, Keşan, Gümülcine, Selanik ve Yenişehir menzillerinden bahsedildiği görülmektedir.¹⁵ Batur'un belirttiği üzere "Hanif, resmi görev ile gittiği her menzile doğru ne zaman hareket edip ne kadar sürede vardıklarını, varılan yerlerde ne kadar süre konakladıklarını tek tek, açık bir şekilde ifade eder. Ziyaret ettikleri menzillerin coğrafi yapısı, nüfusu, mimarisi ... ziyaretgah ve türbelerin isimlerini vererek... rivayetleri de kaleme alır."¹⁶ Bu anlamda Hanif'in anlattığı bilgiler bakımından tipik bir menzilnâme örneğidir.

Rumeli menzilleri ile ilgili bir başka çalışma ise İlhami Danış'ın "Fezail-i Cihad Mecmuası'ndan II. Viyana Seferine Bakmak: Dördüncü Mehmed'in Nemçe Seferi Menzilnâmesi ve Osmanlı Ordusu" başlıklı makalesidir. Makalesinde Danış, *Fezail-i Cihad Mecmuası'*sında bulunan müstakil menzilnâmeden elde ettiği verilerle II. Viyana Seferi'nde ordunun takip ettiği güzergah üzerindeki menzilleri Silahdar

13 Bostan, "Osmanlı Devleti'nde Yol ve Haberleşme Sistemi", s. 66.

14 Sema Altunan, "XVIII. Yy'da Silistre Eyaletinde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 1992, sy. 18, s. 2.

15 Halil Batur, "Seyyid İbrahim Hanif'in Rumeli Menzilnamesi", *Edebi Eleştiri Dergisi*, 2021, c. 5, sy. 2, s. 448-475.

16 Batur, "Seyyid İbrahim Hanif'in Rumeli Menzilnamesi", s. 454.

Tarihi ile mukayeseli bir şekilde ele almıştır. Danış makalesinde seferin uzunluğu, ordunun konakladıkları menziller, menzillerin coğrafi şartları gibi bilgiler vererek menzillerle ilgili kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır.¹⁷

Son dönemde yapılmış çalışmalara bakıldığında Rumeli menzillerinden genellikle askerî veya idari yolculuklara çıkan kişilerin hazırlamış olduğu eserler vesilesiyle bilgi edinildiği görülmektedir. Bu anlamda Anadolu menzillerinden bahseden eserlerden ayrılmaktadırlar. Daha önce belirtildiği üzere Anadolu yol ağları ile ilgili olarak daha çok, Rumeli yol ağlarına göre bireysel yapılan yolculuklarda hazırlanmış olan menzilmâmeler vesilesiyle bilgiler alınmaktadır.

III. Menzilmâmeler Literatürü Hakkında

Osmanlı İmparatorluğu'nda orduların, hacıların, devlet adamlarının ve ulakların İstanbul'a bağlanan yollar üzerinde konaklamaları için menzil adı altında yerleşim alanları inşa edilmiştir. Sözlük anlamı; “seyr ve seyahatte gece nüzul olunan yer, konak, iki konak arası, bir konak yol” gibi anlamlara gelen menziller, orduların sefer güzergahları üzerinde, hacıların ve surre alaylarının hac yolları üzerinde ve haberleşme-ulak menzilleri olarak farklı amaçlara yönelik inşa edilmiştir.¹⁸

Coğrafi konumları, fiziki ve mimari özellikleri, aralarındaki mesafeler menzilden menzile göre değişiklik göstermektedir. İzzet Sak ve Cemal Çetin'in aktardığına göre; “Askeri menziller, sefer esnasında ordunun ihtiyaçlarının karşılanabileceği ve su bulunan geniş düzlükler üzerinde tespit edildiklerinden daha çok yerleşim yerleri dışında oluşturulmuşlardır. Haberleşme ve hac menzillerinin en belirgin ortak özelliği ise daha çok ana yol güzergahları üzerinde ve yerleşim yerlerinde kurulmalarıdır.”¹⁹ Sak ve Çetin'in “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği” isimli Osmanlı menzil sistemini Akşehir menzili üzerinden anlattıkları makalelerinde de belirttikleri gibi; Osmanlı İmparatorluğu'nda menzil teşkilatı denildiğinde akla ilk olarak gelen devletin posta teşkilatıdır.

Ancak menzil kavramının, birçok yapıyı tanımlamak için kullanılması, değişik amaçlarla kullanılan menzillerin birbirlerine karıştırılarak, aynı teşkilatmış gibi değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Çetin'in aktardığı üzere, “...menzil kelimesinin yol ve yolculukla ilgili olarak çok sık kullanılmış olması, menzilhanelerin... tanımlanması bağlamında bir takım yanlış genellemelerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. ...Ulaşım ve haberleşme için tesis olunan menzilhanelerde, zamanla

17 İlhami Danış, “Fezail-i Cihad Mecmuası'ndan II.Viyana Seferine Bakmak: Dördüncü Mehmed'in Nemçe Seferi Menzilnamesi ve Osmanlı Ordusu”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2021, c. 18, s. 33-90.

18 Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, Yeditepe Yayınevi, 2015, s.1414.

19 Sak ve Çetin, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği”, s. 181.

ordulara, devlet görevlilerine .... Konaklama ve iâşe hizmetlerinin verilmeye başlanıldığı şeklinde yanlış bir kanaatin yerleşmesine de zemin hazırlamıştır.”²⁰ Yine Çetin’in belirttiği gibi, Osmanlı idari sisteminde özellikle XVII. yüzyılın sonlarına kadar, menzilleri kullanımları açısından ayırt edecek terim ve terminolojinin olmaması, aynı isimlerle anılan menzillerin tek bir menzil gibi algılanmasına sebebiyet vermektedir. Aynı isimlerle anılan fakat askerî, hac ve konaklama menzilleri olarak üç farklı sisteme ayrılan menzillerin mekanları, organizasyonları, işleyiş ve işlevleri de birbirlerinden oldukça farklıdır.²¹ Bu nedenle Anadolu’da ve Rumeli’de faaliyet gösteren menzilhanelerle ilgili yapılmış çalışmaları incelerken, menzil ve menzilhane terimlerini doğru bir şekilde açıklamak amacıyla, askerî menzillerin, hac menzillerinin ve devlet görevlilerinin, ulakların kullandığı menzillerin kısa bir değerlendirmesini yapmakta fayda vardır.

A. Askerî Menziller

Askerî bir kavram olarak menzil sözlükteki anlamından daha farklıdır. Sözlükte “esna-yı seyr ve seyahatte gece nüzul olunan yer, kast ve niyet olunan son mahal” olarak tanımlanan menzil terimi; Halit Baş’ın “Birinci Dünya Savaşı’nda XIII. Kolordunun İran Harekatı ve Menzil Hizmetleri” makalesinde askerî menzilleri “...Seferde vazifeleri cephane, erzak ve diğer levazımın ikmalî, yaralıların, hastaların ve lüzumsuz malzemenin geriye nakli...” gibi hususlarla ilgilenen mekanlar olarak tanımlamıştır.²² Yani askerî menzillerin mekânsal olarak yerleşimleri de hac menzilleri ve devlet görevlilerinin kullandığı menzillerden farklı olduğu görülmektedir. Halil Salihlioğlu’nun “Dördüncü Murad’ın Bağdat Seferi Menzilnâmesi” isimli makalesinde söylediği gibi askerî menziller arasındaki mesafe ordunun yürüyüşü ile orantılı olarak 3-5 saat civarındadır.²³ Ek olarak askerî menziller ordunun hareketine bağlı olarak daha sık inşa edilirken, haberleşme ve hac menzilleri neredeyse askerî menzillerin yarısı kadardır. Orduda yer alan askerlerin sayısına ek olarak bir de savaşta kullandıkları hayvan sayısı göz önüne alındığında, askerî menzillerin Ömer İşbilir’in “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmalî: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği” yazısında ifade ettiği gibi genellikle yerleşim yerlerinin dışında ve özellikle su bulunan geniş düzlükler üzerinde kuruldukları görülmektedir.²⁴

20 Çetin, *Ulak Yol Durak*, s. 27.

21 Cemal Çetin, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Konya Menzilleri”, Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2004, s. 32.

22 Halit Baş, “Birinci Dünya Savaşı’nda XIII. Kolordu’nun İran Harekatı ve Menzil Hizmetleri”, *İRTAD*, 2019, c. 3, s. 29.

23 Halil Salihlioğlu, “Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi”, *Belgeler*, c. 2, 1965, sy. 3-4, s. 13-16.

24 Ömer İşbilir, “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmalî; I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği”, *Türkler*, 2002, c. 10, s. 156.

Askerî menzillerin yerleşimleriyle ilgili; Mevlüt Karagöz “Osmanlı Sefer Organizasyonlarında ve Birinci Dünya Savaşında Menzil Hizmetleri” isimli makalesinde harplerde işgal edilen ve hedeflenen arazi parçası olan harekât alanını; derin, yakın ve geri olmak üzere üçe ayırmaktadır. Askerî birlikleri desteklemek amacıyla yakın bölgenin hemen arkasına konumlanan geri bölgede ağırlıklı olarak iâşe, ikmal, tahliye ve menzil hizmeti sağlanmaktadır.²⁵ Karagöz’ün ifadelerinden yola çıkarak Osmanlı İmparatorluğu’nda seferberlik kararından sonra kullanılacak olan askerî menziller, askerlerin konakladıkları, gerekli iâşenin sağlanıp, depolandığı menziller ile cepheye zahire temini ve nakledilmesi için kullanılan menziller olarak ikiye ayrıldığı söylenebilir.

Seferde katılan asker sayısının yüzbinleri bulduğu düşünülürken ordunun ihtiyaçlarının iyi bir şekilde karşılanması seferlerin başarıyla sonuçlanmasında önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu askerî menzillerle ilgili özellikle XIX. yüzyılda yenilikçi çözümler arayarak, Alman Seferiye Nizamnamesi, Menzil Hıdmatı Nizamnamesi gibi emirler çıkarmıştır. Yani bu dönemde hac menzilleri ve devlet adamları menzillerinin dışında yalnızca askerî menzillerle ilgili düzenlemelere de gidilmiştir. Askerî menzillerle ilgili literatürdeki çalışmaların birçoğunun, askerî menzillerin seferlerdeki önemleri, idari olarak işleyişleri, nasıl organize olduklarıyla ilgili olduğu tespit edilmiştir.²⁶

B. Devlet Görevlilerinin -Ulakların Kullandığı Menziller

Osmanlı İmparatorluğunda devlet görevlilerinin ülke içerisindeki yolculukları merkezî yönetim tarafından belirlenmekteydi. Yolculuğun hangi rota kullanılarak gerçekleşeceği belirlendikten sonra yönetim; devlet görevlilerinin güzergahları üzerindeki kazalara haber göndererek, söz konusu kişilerin güvenliklerinin sağlanmasını, konaklamalarında ve iâşelerinin temininde bir sıkıntı yaşanmamasını güvence altına almış olurdu.

Devlet görevlilerinin ya da devletin misafiri olarak yolculuk yapan kişilerin yolculukları esnasında kalacakları yerler kimi zaman halktan kiralanırken kimi zaman da bu kişiler menzilleri kullanırlardı. Ek olarak bu kişilerin yiyeceklerinin, hayvanlarının gıdasının, yakacak maddesi gibi ürünlerinin temini de yine gittikleri bölgelerde bulunan kadılar sağlardı. Çetin 1678 yılında İstanbul-Şam üzerinde

25 Mevlüt Karagöz, “Osmanlı Sefer Organizasyonlarında ve Birinci Dünya savaşında Menzil Hizmeti”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2019, c. 35, s. 28.

26 İlhami Daniş, “Fezail-i Cihad Mecmuası’ndan II.Viyana Seferine Bakmak: Dördüncü Mehmed’in Nemçe Seferi Menzilnamesi ve Osmanlı Ordusu”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2021, c. 18, s. 33-90; Mevlüt Karagöz, “Osmanlı Sefer Organizasyonlarında ve Birinci Dünya Savaşında Menzil Hizmetleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2019, c. 35, s. 27-56; Faruk Söylemez ve Hülya Gözcü, “II. Viyana Seferi’nin Manastır’daki Lojistiği”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2021, c. 20, sy. 3, s. 1449-1462; Halit Baş, “Birinci Dünya Savaşı’nda XIII. Kolordunun İran Harekatı ve Menzil Hizmetleri”, *IRTAD*, 2019, c. 3, s. 17-65.

yolculuk yapan Özbek elçisinin konaklayacağı kazalarda bulunan kadınlara gönderilen fermana, elçiye verilecek iâşenin türünün ve miktarının belirtildiğinden bahsetmiştir. Çetin incelediği fermana koyun eti, ekme, pirinç, tereyağı, arpa saman, odun ve mum gibi gıda, hayvan yemi, yakacak ve aydınlatma maddelerinin listelendiğini tespit etmiştir.²⁷

C. Hac Menzilleri

İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerinde yaşayan Müslümanlar, Zilhicce ayında kalabalık kervanlar halinde Mekke ve Medine'ye doğru Hac yolculuklarına başladılar. Hicretin dokuzuncu yılından itibaren farz kılınan Hac ibadeti için Müslümanlar deniz ve kara yollarını kullanarak yolculuklarını gerçekleştirmekteydi.²⁸ Her bölge için imparatorluklar tarafından dönemin şartlarına uygun bir Hac rotası belirlenmekteydi.

Hac menzillerinin ortaya çıkışı yolculuk süresiyle alakalıdır. Aylar süren yolculuklar esnasında hacı adaylarının konaklama, iâşe gibi ihtiyaçlarının karşılanması için yol üzerinde belirli noktalara hac menzili olarak adlandırılan mekanlar inşa edilmiştir. Söz konusu mekanlar genellikle şehirlerin iç kısımlarında olup, hacıların alışveriş yapıp, konakladıkları, türbeleri ziyaret edip, uğradıkları şehirlerin meşhur unsurlarını deneyimledikleri alanlardır.

Hacı kabileleri sayıca sefere giden askerlerden daha az olduğundan, hac menzilleri hacıların konaklama gibi ihtiyaçlarının karşılanması ve bilhassa güvenliklerinin sağlanması için şehir merkezlerinde yapılmışlardır. Hac menzilleri arasındaki mesafe çoğu zaman askerî menzillere göre daha fazladır. Bu nedenle hacı kabilelerinin askerî birliklerden daha hızlı hareket ettiği düşünülebilir. Cemel Çetin *Ulak Yol Durak* isimli Anadolu menzilhanelerini anlattığı kitabında İstanbul'dan başlayan Hac yolculuğunun gidiş ve dönüş süresinin yaklaşık olarak 8-9 ay bulduğunu ifade etmektedir.²⁹ Kaya ise "Osmanlı Döneminde Menziller ve Hac Menzilnâmeleri: Güzergahlar, Ziyaretgahlar ve Şehirler" makalesinde XVIII. yüzyılda hacca giden bir menzilnâme müellifinin yolculuğunun 5-6 ay civarında sürdüğünü belirtmektedir.³⁰ Bu anlamda yolculuğun şartlarına göre -hava koşulları, kafilenin büyüklüğü gibi- yolculuk süresinin değişebildiğini söylemek mümkündür.

Hac menzilnâmelerinde yol boyunca görülen yerler, ziyaret edilen türbeler, menzilin bulunduğu bölgenin coğrafi özellikleri, iklimi, meşhur yiyecekleri, suyun bulunup bulunmaması gibi bilgiler bulunurken, aynı zamanda dini pratikler, dualar, haccın nasıl yapılacağı ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Ozan Kolbaş'ın

27 Çetin, *Ulak Yol Durak*, s. 33.

28 Abdülkerim Özyayın, "İslam'da Hac", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 14, s. 386-389.

29 Çetin, *Ulak Yol Durak*, s. 89.

30 Özge Eda Kaya, "Osmanlı Döneminde Menziller ve Hac Menzilnâmeleri: Güzergahlar, Ziyaretgahlar ve Şehirler", *Üsküdar Kültür-Sanat ve Medeniyet Dergisi*, sy. 11, 2020/2, s. 130.

doktora tez çalışmasında belirttiği üzere; hac menzîlnâmeleri manzum, mensur ve manzum-mensur hac menzîlnâmeleri olarak üçe ayrılmaktadır. Bunlara ek olarak hac menzîlnâmeleri *Menâzil-i Hac* ve *Menâsik-i Hac* olmak üzere içerik bakımında ikiye ayrılmaktadır. *Menâzil-i Hac*'lar hacı adaylarının yol boyunca geçecekleri menzillerin coğrafi özellikleri; menzillerin çevresinde bulunan türbeler, suyun bulunup bulunmaması, bölge halkı ile ilgili bilgiler aktarmaktadır. *Menâsik-i Hac*'lar ise adaylara hac vecibesinin nasıl yapılacağını anlatmaktadır.³¹

I. Hac Menzîlnâmeleri'nden Güzergahlarla İlgili Elde Edilen Bilgiler

Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılında Mercidabık Savaşı ile Suriye'yi ve Filistin'i, 1517'de ise Mısır'ı alıp Memlûk Hanedanı'na son vermesiyle, Memlûklerin kontrolü altında bulunan Mekke ve Medine Osmanlı İmparatorluğu'nu tanımıştır. Öyle ki dönemin Mekke emiri, Yavuz Sultan Selim'e bağlılığını bildirerek, Mekke'nin anahtarını sunmuştur. Zikredilen yerlerin fethinden sonra Osmanlılar, daha önce Memlûkler tarafından ifa edilen her yıl Hicaz'a surre gönderme geleneğini 1915 yılına kadar uygulamaya devam etmişlerdir.³² Osmanlı İmparatorluğu'nda *Hâdimu'l Haremeyn* (Mekke ve Medine'nin hizmetkârı) unvanı kullanılmaya başlanan Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlığı ile beraber hac ibadetinin gerçekleştirilmesi için hac kervanları en iyi şekilde teşkilatlandırılmaya devam edilmiştir.

Kutsal topraklara her yıl farklı güzergahları izleyen iki önemli hac kervanı gitmekteydi. Bunlar Kahire ve Şam hac kervanlarıdır. Hac yolculuklarının esas rotasını oluşturan güzergahlar, her sene güvenlik, kıtlık gibi sebeplerden dolayı yeniden gözden geçirilirdi. Rumeli, Anadolu ve farklı bölgelerden hac yolculuğuna çıkan hacı adaylarının birçoğu Şam güzergahını takip ederek seyahat ediyorlardı. Hacı adayları Şam'a kadar atla, katırla ve eşekle gidip, Şam'da ise deveye binerlerdi. İstanbul'dan Şam'a kadar görece sıkıntısız bir güzergah izleyen hacı adayları, Şam'dan sonra özellikle çöl alanlarının artması ve su bulmakta sıkıntı yaşamaları gibi sebeplerle daha zorlu şartlarda yolculuklarına devam etmekteydi.³³ Yolculuk esnasında konaklanan menzillerin isimleri her ne kadar farklı müelliflere sahip ve çeşitli dönemlerde yazılmış menzîlnâmelerde aynı olarak geçse de; dönemin sıkıntılara göre anlatılar değişmekteydi. Bu anlamda her menzîlnâme kendi içerisinde özgün birer edebi parçadır.

Hacıların İstanbul-Şam arasında konakladıkları menziller değişmezken, Şam'dan sonra konakladıkları menzillerin menzîlnâmelerden ve resmî belgelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda değiştiği tespit edilmiştir. İzzet Sak ve Cemal Çetin 'in

31 Ozan Kolbaş, "Esiri'nin Hüsâm-name Adlı Manzum Hac Seyahatnamesi", Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2021, s. 13-15.

32 Suraiye Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar, Osmanlı Döneminde Hac (1517-1638)*, çev. Gül Çağalı Güven, 1995, s. 35-37.

33 A. Latif Armağan, XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergahı ve Menziller (=Menazilü'l-Hacc), *Osmanlı Araştırmaları*, 2000, c. 20, s. 76-77.

“XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri” makalesinde de ifade ettikleri üzere; Şam-Hicaz arasındaki hac menzillerinin konumu tamamen devletin aldığı güvenlik ve iâşe önlemlerine bağlıdır. Özellikle Şam-Hicaz yolu üzerinde kıtlık, susuzluk gibi problemlerden dolayı bedevi saldırılarının olması gibi nedenlerden ötürü güvenlik oldukça zor temin edilmekte ve özellikle çöl alanlarının çokluğu sebebiyle su ve yiyecek yalnızca devlet tarafından temin edilmekteydi.³⁴

Yunus Kaplan’ın “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Menzilnâmeler ve Fethi’nin “Vasf-ı Menâzil” Adlı Hac Menzilnâmesi” adlı makalesinde incelediği “Vasf-ı Menâzil” isimli eserde Fethi Kahire’den Mekke’ye ulaşana kadar konakladığı hac menzillerinden bahsetmektedir.³⁵ Kaplan’ın çalışması ile birlikte ele alındığında Şerife Eroğlu-Memiş’in “17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı Mısır Hac Güzergahı- Kahire’den Mekke’ye Hac Menzilleri” makalesinde açıklandığı üzere; haclarını Mısır üzerinden gerçekleştiren Müslümanlar Mekke’ye Sina Çölü’nü aşan rotayı takip ederek Kahire-Akabe-Mekke güzergahı üzerinden ulaşmaktadır.³⁶

Aslında kaynaklarda belirtildiği üzere Osmanlı İmparatorluğu döneminde hac kabileleri ve surre alaylarının asıl güzergahı; İstanbul-Üsküdar’dan başlayarak, Anadolu sağ kolu üzerinden Hicaz’a ulaşan yol olmuştur. Örneğin, Kaya makalesinde XVIII. yüzyılda Üsküdar’dan yola çıkan ve Şam üzerinden yolculuğunu Mekke’ye kadar uzatan bir müellifin menzilnâmesinden söz etmektedir.³⁷ Aynı şekilde Ozan Kolbaş “Esiri’nin *Hüsam-name Adlı Manzum Hac Seyahat-Namesi*” başlıklı doktora tezinde müellifin İstanbul Üsküdar’dan yola çıkarak çeşitli menzillere uğradıktan sonra Şam’a gittiğinden, buradan ise Ramazan ayını geçirmek için Kudüs’e gidip, bir ay sonunda Mekke’ye doğru yola çıktığından bahsetmiştir.³⁸ Kudüs’te geçirdiği Ramazan ayına dair verdiği bilgilerden dolayı Esiri’nin *Hüsamnâme* isimli eseri diğer birçok menzilnâmeden farklılaşmaktadır.

Sayılan bütün hac güzergahlarına ek olarak Sak ve Çetin’in bahsettikleri bir diğer hac seyahati ise İstanbul’dan deniz yoluyla hareket eden hacı adaylarının takip ettikleri güzergahtır. Bu rotada hacı adayları Sakız, İstanköy ve Rodos adalarını geçtikten sonra İskenderiye limanına gelip oradan da diğer hac kabileleriyle buluşmak için Kahire’ye geçer ve Mekke’ye doğru yolculuklarına devam ederlerdi.³⁹

34 Sak ve Çetin, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği”, s. 199-261.

35 Yunus Kaplan, “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Menzilnameler ve Fethi’nin “Vasf-ı Menazil” Adlı Hac Menzilnamesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2020, c. 49, s. 149-175.

36 Şerife Eroğlu-Memiş, “17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı Mısır Hac Güzergahı-Kahire’den Mekke’ye Hac Menzilleri”, *Kadim Akademi SBD*, 2020, c. 4, sy. 2, s. 39-63.

37 Özge Eda Kaya, “Osmanlı Döneminde Menziller ve Hac Menzilnameleri: Güzergahlar, Ziyaretgahlar ve Şehirler”, s. 127-130.

38 Ozan Kolbaş, “Esiri’nin Hüsam-name Adlı Manzum Hac Seyahatnamesi”, s. 152-206.

39 Sak ve Çetin, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği”, s. 192.

Menzilnâmeler üzerine yazılmış makalelere bakılarak örnekler uzatılabileceği gibi, dönemselsel olarak menzillerde ve güzergahlarda kısmi değışiklikler yapıldığı göz önüne alındığında her dönemin kendi içerisinde değerlendirilip, örneklen-dirilmesi başlı başına bir araştırma konusudur.

D. Mimari Olarak Menzilleri Konu Alan Çalışmalar

Askerî menziller, devlet görevlilerinin kullandıkları menziller ve hac menzilleri literatürüne bakıldığında her bir menzilnâme türü farklı şekilde kaleme alınmıştır. Fakat menzilnâme müelliflerinin yazılarını kaleme alırken kendilerinden sonraki nesillerin faydalanması amacıyla yazdıkları bu eserler özellikle askerî ve hac menzilleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Makalenin önceki bölümlerinde de bahsedildiği üzere, askerî menzilnâmeler daha çok savaşların nasıl gerçekleştiği, konaklama ve iâşe sistemlerinin işleyişi gibi konular hakkında bilgiler içermektedir. Hac menzilnâmeleri ise menzillerin kültürel, ekonomik ve idari özellikleri gibi birçok farklı husustan bahsederken aynı zamanda ibadetler ve dualarla ilgili bilgiler de içermektedir. Günümüzde menzilnâme çalışmalarının önemli bir kısmı bir menzilnâmeyi ele alarak, metnin edebi özelliklerini incelerken aynı zamanda menzilnâmenin ihtiva ettiği bilgilerin de analizini yapmaktadır. Bununla birlikte menzilleri mimari ve sanat tarihi açısından inceleyen çalışmalar da söz konusudur.

Matrakçı Nasuh'un *Menâzilnâme* isimli eserini kullanarak Topkapı Sarayı ve saray sınırları içerisinde yer alan yapılar üzerine Merve Gürşen tarafından "Matrakçı Nasuh'un "Menâzilname" Adlı Eserinde Topkapı Sarayı Gösterimi ve Yapı Önerileri" başlıklı yüksek lisans tezi 2021 yılında tamamlanmıştır. Tez çalışmasında Gürşen, Matrakçı Nasuh'un eserindeki Topkapı sarayı gösterimlerinin hem mimari hem de tarihî açıdan analizini yaparak, menzilnâme literatürüne katkıda bulunmuştur.⁴⁰ Yukarıda menzillerin bölgelerin coğrafi özelliklerine, oradaki halkın ihtiyaçlarına göre inşa edildiğinden bahsetmiştik. Yani yapıların büyüklüğü veya küçüklüğü bir standart doğrultusunda değil de, banisinin maddi gücü ve bölgenin ihtiyacına göre şekillenmektedir. Serap Yılmaz "Klasik Osmanlı Dönemi Menzil Külliyesi Örneği: Eskişehir Kurşunlu Külliyesi" başlıklı 2017 yılında mimarlık alanında hazırlanmış olduğu yüksek lisans tezinde, Eskişehir menzil külliyesine ait yapıların mimari özelliklerini analiz etmektedir.⁴¹ Anadolu yol ağı üzerinde XVI. yüzyılda inşa edilen içerisinde cami, sıbyan mektebi, medrese, tabhane, imaret, aşevi ve kervansaray olan Kurşunlu Külliyesi'nin kuruluşundan ve yapılarının mimari özelliklerinden detaylıca bahsetmektedir. Aynı zamanda menzil külliyelerini cami, arasta gibi odaklarına göre sınıflandırırken; külliyele büyük, küçük, orta olmak üzere ölçeklerine göre sınıflandırarak farklı menzil külliyelerinden

40 Merve Gürşen, "Matrakçı Nasuh'un "Menâzilname" İsimli Eserinde Topkapı Sarayı Gösterimi ve Yapı Önerileri", Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2021.

41 Serap Yılmaz, "Klasik Osmanlı Dönemi Menzil Külliyesi Örneği: Eskişehir Kurşunlu Külliyesi", Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, 2017.

örnekler vermektedir. Serap Yılmaz doğrudan menzıl nâmeleri kullanmamış olsa bile hem tarihî hem de mimari açıdan titizlikle yaptığı araştırmasında aslında bir anlamda menzıl nâmelerde geçen “menzil” kavramının zihinlerde somut olarak şekillenmesine yardımcı olmaktadır.

Son dönemde yapılan araştırmalara bakıldığında özellikle Anadolu orta ve Anadolu sağ kol güzergahı üzerinde bulunan Gebze menzili hakkında çalışmalar yapıldığı tespit edilmiştir. Ahmet Yavuzylmaz “Osmanlı Seyyahlarının Gözünden Gebze” isimli makalesinde menzıl nâmeleri de seyahatname yazı türünde içinde değerlendirerek; Matrakçı Nasuh’un *Menâzıl nâme*’sinde, Mehmed ibn Ömerü’l Aşık’ın *Menâzirü’l Avalim* eserinde, Katip Çelebi’nin *Cihannuma* isimli eseri gibi seyahatname türüne ait eserlerde Gebze’den nasıl bahsedildiğine yer vermiştir.⁴² Çalışmasında 16 farklı müellifin menzıl nâme/seyahatname eserine yer veren Yavuzylmaz, söz konusu makalesinde farklı müellifler ve çeşitli dönemlerde yazılmış olan anlatılar vesilesiyle karşılaştırmalı bir Gebze anlatısı yapılmasına olanak sunmaktadır. Gebze ile ilgili bir diğer çalışma ise Mehmet Şener ve Emre Kışalı’nın ortak makalesi olan “Gebze Çoban Mustafa Paşa Menzil Külliyesi” isimli makedir. Bu çalışmada yazarlar, menzil kavramı ve XVI. yüzyıl menzil külliyelerine kısaca değindikten sonra; menzil külliyelerinin ilk örneklerinden biri olan, 1523 yılında inşa edilen Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi’nin banisi ve mimari özelliklerinden bahsetmişlerdir.⁴³

Anadolu ve Rumeli yol ağları üzerinde inşa edilen menzillerin bir kısmı yalnızca konaklama amacıyla kullanılırken, diğer bir kısmı da bölgenin ihtiyacını sağlamaya yönelik olarak külliye tarzında inşa edilmiştir. Bu nedenle her menzil aynı mimari özelliklere sahip değildir. Bir önceki kısımda menzilleri mimari olarak ele alan kaynaklarda da menzillerin farklılıkları görülmektedir. Kimi zaman yalnızca sözlük anlamında da geçtiği üzere “ev, konak” anlamına yönelik işlevi olan menzillerin bazılarının cami, sıbyan mektebi, medrese, imaret gibi yapıları da içerdiği görülmektedir. Şimdiye kadar menzilleri bir bütün olarak ele alan kaynakların yanında, Eda Eriş Kızgın’ın “Menzil Külliyelerinde Yer Alan Sıbyan Mektepleri” isimli makalesi yalnızca külliyelerin içerisinde bulunan sıbyan mekteplerini ele alması açısından farklılaşmaktadır. Bu makalesinde Kızgın Silivri, Lüleburgaz, Hatay, Konya, İzmit ve Kayseri menzil külliyelerinde bulunan sıbyan mekteplerinin mimari özellikleri, vakfiye bilgileri, menzil külliyesi içerisindeki önem ve konumlarından bahsetmektedir.⁴⁴ Burada bahsedilen menzillerle ilgili

42 Ahmet Yavuzylmaz, “Osmanlı Seyyahlarının Gözünden Gebze”, *Palmet Dergisi*, 2022, sy. 1, s. 101-119.

43 Mehmet Şener ve Emre Kışalı, “Gebze Çoban Mustafa Paşa Menzil Külliyesi”, *Bir Mimari Tarih Dizini*, T. Elvan Altan ve Sevil Enginsoy Ekinci (der.), Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2019.

44 Eda Eriş Kızgın, “Menzil Külliyelerinde Yer Alan Sıbyan Mektepleri”, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, c. 10, sy. 1, s. 34-62.

hazırlanmış olan çalışmaların bir kısmı menzîl-nâmeleri esas alırken, bir kısmı da kadı sicilleri gibi farklı arşiv belgelerinden faydalanmaktadır.

Sonuç

Nüzul kelimesinden türeyen menzil kelimesi; “seyr ve seyahatte gece nüzul olunan yer, konak, iki konak arası, bir konak yol” gibi anlamlara gelmektedir. Menziller orduların sefer güzergahları üzerinde, hacıların ve surre alaylarının hac yolları üzerinde ve haberleşme menzilleri olarak farklı amaçlara yönelik inşa edilmiştir. Menzîl-nâmeler ise genelde yolculukları kayıt altına almak için kaleme alınır. Hac menzîl-nâmeleri ile hacıların seyahat tecrübeleri bir sonraki nesle aktarılır, askerî menzîl-nâmeler ile de bir sonraki sefere rehberlik edilir. Bunlar yolcuların yol boyunca konakladıkları menzillerle ilgili bilgiler içeren edebi eserlerdir. Menzîl-nâme müellifleri genellikle, iki menzil arasındaki uzaklık, menzilin bulunduğu yerin coğrafi özellikleri, meşhur yiyecekleri, ziyaret yerleri gibi konulara değinirken, aynı zamanda menzilin mimari özellikleri gibi konuları da incelemişlerdir.

Menzîl-nâme literatürüne bakıldığında menzillerin aynı amaca yönelik inşa edildiği gibi yanlış bir algı olduğu ve bu algıyı değiştirmeye yönelik araştırmalar yapıldığı tespit edilmiştir. Menziller genel olarak konaklama ve iâşe gibi hizmetler sunmaktadırlar. Ancak, örneğin askerî menziller orduların hacmi sebebiyle şehrin dış kısımlarında, hac menzilleri ise hacıların ihtiyaçlarını daha rahat karşılayıp, ziyaret mekanlarını da dolaşmaları için şehrin merkezine yakın konumlarda inşa edilmişlerdir. Bu gibi farklıklar menzîl-nâmeler içerisindeki anlatımı da etkilemektedir.

Hac menzîl-nâmelerinin ve askerî menzîl-nâmelerin içerikleri incelendiğinde, her iki menzîl-nâme türünde de yolcuların ihtiyaç duydukları temel besinlerden, su kaynaklarından, hava şartlarından, bitki örtüsünden, menzilin bulunduğu coğrafyanın özelliklerinden, ikliminden bahsedildiği görülür. Ancak, yazılma amaçlarının farklı olması sebebiyle, askerî menzîl-nâmelere bakıldığında menzilin coğrafi özellikleri gibi anlatıların dışında sefer, silahlar, savaş malzemeleri gibi bilgilere ulaşılmaktadır. Bu bilgiler askerî menzîl-nâme müelliflerinin eserlerini sonraki seferlere rehberlik etmesi amacıyla yazmalarından kaynaklanmaktadır. Hac menzîl-nâmelerinde ise müellifler, *Menâzil-i Hac* eserlerinde menzillerin mimari özellikleri, coğrafi konumları gibi hususlara değinirken, *Menâsik-i Hac* eserlerinde sonraki hac yolculuklarında hacılara faydalı olması adına dinî pratiklerden, dualardan, kutsal mekanlardan da bahsetmektedir.

Sonuç itibarıyla, menzîl-nâmeler üzerinde yapılmış çalışmalardan, Osmanlı Anadolu ve Rumeli yol sistemleri üzerinde yolcuların konaklaması için inşa edilen menziller hakkında oldukça kapsamlı içeriklere ulaşılabilmektedir. Bu çalışmalardan ayrıca Osmanlı Devleti'nin idari işleyişi, şehir hayatı, sosyal yaşamı, askerî seferleri, Osmanlı mimarisi gibi birçok farklı konu hakkında da bilgiler elde edilmektedir.

Menzilnâme çalışmalarının bir kısmında, menziller arasındaki bu ayrım net bir şekilde belirlenmediği için menzillerin hepsinin aynı işleve sahip olduğu gibi yanlış bir kanı mevcuttur. Bu nedenle metinlerde geçen menzil kavramının; hac ya da askerî amaçlı mı yoksa devlet görevlileri tarafından mı kullanıldığının tespit edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Altunan, Sema, “XVIII. Yy’da Silistre Eyaletinde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, c. 18, 1992.
- Armağan, A. Latif, “XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergahı ve Menziller (=Menazilü’l-Hacc)”, *Osmanlı Araştırmaları*, c. 20, 2000.
- Baş, Halit, “Birinci Dünya Savaşı’nda XIII. Kolordunun İran Harekatı ve Menzil Hizmetleri”, *IRTAD*, c. 3, 2019.
- Batur, Halil, “Seyyid İbrahim Hanif’in Rumeli Menzilnamesi”, *Edebi Eleştiri Dergisi*, c. 5, sy. 2, 2021.
- Bostan, M. Hanefi, “Osmanlı Devleti’nde Yol ve Haberleşme Sistemi”, *Türk Dünyası Araştırma Dergisi*, 1993.
- Çetin, Cemal, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Konya Menzilleri”, Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2004.
- Çetin, Cemal, *Ulak Yol Durak*, Hikmetevi Yayınları, 2013.
- Danış, İlhami, “Fezail-i Cihad Mecmuası’ndan II.Viyana Seferine Bakmak: Dördüncü Mehmed’in Nemçe Seferi Menzilnamesi ve Osmanlı Ordusu”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, c. 18, 2021.
- Ekin, Ümit, “Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda Karayolu Ulaşımını ve Nakliyatı Etkileyen Faktörler (1500-1800)”, *Belleten* c. 81, 2017.
- Eroğlu-Memiş, Şerife, “17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı Mısır Hac Güzergahı-Kahire’den Mekke’ye Hac Menzilleri”, *Kadim Akademi SBD*, c. 4, sy. 2, 2020.
- Ertaş, Mahmut Yaşar, “Savaşlarla Şekillenen Yollar: Osmanlı Devleti’nde Yol Sistemi”, *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, 2011.
- Faroqhi, Suraiya, *Hacılar ve Sultanlar, Osmanlı Döneminde Hac (1517-1638)*, çev. Gül Çağalı Güven, 1995.
- Gürşen, Merve, “Matrakçı Nasuh’un “Menazilname” İsimli Eserinde Topkapı Sarayı Gösterimi ve Yapı Önerileri”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2021.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İstanbul: İlgî Kültür Sanat, 2015.
- Hut, Davut. “İstanbul Haberleşme Tarihi” *Antik Çağ dan XXI Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul: İSAM-İBB Kültür A.Ş., 2015.

- İşbilir, Ömer, “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmalı; I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği”, *Türkler*, c. 10, 2002.
- Kaplan, Yunus, “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Menzıl-nâmeler ve Fethi'nin “Vasf-ı Menazıl” Adlı Hac Menzılnamesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 49, 2020.
- Karagöz, Mevlüt, “Osmanlı Sefer Organizasyonlarında ve Birinci Dünya Savaşında Menzıl Hizmetleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, c. 35, 2019.
- Kaya, Özge Eda “Osmanlı Döneminde Menziller ve Hac Menzılnameleri: Güzergahlar, Ziyaretgahlar ve Şehirler”, *Üsküdar Kültür-Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 2020.
- Kolbaş, Ozan, “Esiri'nin Hüsam-name Adlı Manzum Hac Seyahatnamesi”, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2021.
- Kılıç, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, 1997.
- Kızgın, Eda Eriş, “Menzil Külliyyelerinde Yer Alan Sıbyan Mektepleri”, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 10, sy. 1, 2021.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Özaydın, Abdülkerim, “İslam'da Hac”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 14. 1996.
- Salihlioğlu, Halil, “Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzılnamesi”, *Belgeler*, c. 2, sy. 3-4, 1965.
- Sak, İzzet ve Cemal Çetin, “XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 16.
- Sak, İzzet ve Cemal Çetin, “XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005.
- Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.
- Söylemez, Faruk-Gözcü, Hülya. “II. Viyana Seferi'nin Manastır'daki Lojistiği”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, c. 20, sy. 3, 2021.
- Şener, Mehmet ve Emre Kışalı, “Gebze Çoban Mustafa Paşa Menzıl Külliyesi”, T. Elvan Altan ve Sevil Enginsoy Ekinici (der.), *Bir Mimarlık Tarihi Dizini*, 2019.
- Taeschner, Franz, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010.
- Yavuzylmaz, Ahmet, “Osmanlı Seyyahlarının Gözünden Gebze”, *Palmet Dergisi*, 2022.
- Yılmaz, Serap, “Klasik Osmanlı Dönemi Menzıl Külliyesi Örneği: Eskişehir Kurşunlu Külliyesi”, Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, 2017.